

betizmustól nyilatkozik T. Kiss Tamás. Különösen fontos ez a historikus analízis körünkben, amikor újra terjed az analfabetizmus, és ma már beszélnek arról, hogy a számítógép klaviatúrájának alkalmazása kiváltja a kisiskolások kézirattanulását. A magam részéről ezt tragikus hibának érzem.

Klebelsberg Kuno családi háttere, életpályájának bemutatása és koncepciójának fejlődése ma különösen aktuális, amikor napjainkban a pedagógiai munka zászlóshajójának kinevezett intézmény (Klebelsberg Intézményfenntartó Központ – KLIK) ennek a nagyon jelentős kultúrpolitikusnak a nevét viseli.

A három T a következő rész címében nagyon szellemes, az olvasó felkapja a fejét, hiszen ez a Kádár-rendszer kultúrpolitikájára emlékeztető bizarr asszociációkat ébreszt. Itt a három T Tudósnevelést, Támogatást és Távozásokat jelent. Ez az évtizedeken áthúzódó hármás jelenség a klebelsbergi probléma felismerésétől a mai értelmiségi elvándorlásig tartó folyamatra utal. Itt is van mit tanulni Klebelsberg-től korunk hibáiban kormányokon átnyúló kultúrpolitikájának.

Az andragógusképzés – felnőttképzés mint érték közvetítés – problematikájának felvetése, a tudományos ismeretterjesztésre érzékeny olvasóra (például rám) nagyon erős hatással volt. Durkó Mátyás munkásságának bemutatása számos izgalmas és nagyon aktuális elemet tartalmaz, így például az esztétikum befogadásának, illetve befogadtatásának elemzését.

Genetikusi hivatásom miatt nem tudok ellenállni annak a kijelentésnek, hogy ez a memetikai (tehát nem genetikai) megközelítésben valós transzgenerációs kulturális átörökítés (vagy annak hiánya) lehetőségét veti fel.

A szerzők sokoldalú szociológiai érzékenységet nagyon jól demonstrálja a Pincefalu (Hajós) világának társadalmi bemutatása. Nagyon élők azok az interjúk, amelyeket egy másik fejezetben olvasunk roma és nem roma résztvevők kommunikációjának formájában. A tanulótérképek pedig a hátrányos és halmozottan hátrányos csoportok kulturális és andragógiai helyzetéről mutatnak be reális képet.

A nagyon magas tudományos igényű tanulmánykötetről még sokat lehetne beszélni, de álljon itt befejezésül A. Gergely András személyes barátságról árulkodó mondata: „T. Kiss Tibor és Tibori Tímea párosa a kulturális tudás, a tudáskeresés, az alkotói identitás és tudásátadás témaköreiben is társas viszony”.

Hozzáteszem: mélyen rokonszenves, elkötelezett, magas igényű viszony nemcsak egymás, hanem minden gondolkodó ember vonatkozásában. (*T. Kiss Tamás – Tibori Tímea: Kultúrkapuk. Tanulmányok a kultúrpolitikáról, az érték közvetítésről és a kulturális valóságról. Szeged: Belvedere Kiadó, 2013, 343. p.*)

(A kötet letölthető a kiadó honlapjáról: <http://www.belvedere.meridionale.hu/letol/kulturkapuk.pdf>)

Falus András

egyetemi tanár, az MTA és az Európai Akadémia rendes tagja

Hétköznapi tapasztalat – az elméleti újítás ihletője

Harmadik kötetéhez érkezett a Kalligram Kiadó nagyszabású vállalkozása: a *Kornai* életműsorozat hozzáférhetővé tétele a közgazdászakma és magyar olvasók, nem utolsósorban az új közgazdász nemzedékek számára. A III. kötet bevezetőjében *Kornai János* a következőképpen jellemzi önmagát: „Magamat az élet sokféle síkján inkább a normaszegők, a lázongók, a sorból kilógók, az újítani akarók közé sorolom.” (36.) A szerző keresve sem adhatott volna alkalmasabb kulcsot ennél a mondatnál a könyvben szereplő tanulmányok megértéséhez, hiszen a kötetben szereplő írásokat az innovatív szellemmel, a „sorból kilógással” jellemezhetjük a leginkább.

A műfaj maga is innováció. Önmagában az életműsorozat kiadása nem unikum a tudományok kimagasló képviselői esetében. Azzal azonban még nem találkoztam, hogy – mint e kötetek esetében – az életmű (még a nyomtatást tekintve is) autentikus formában megjelentetett darabjait maga a szerző válogatta és szerkesztette volna sajátos univerzumot képező sorozattá. Egyedinek tűnik az újabb és a sok évtizeddel korábban született daraboknak a szerző legfontosabb eredményei (a túlzott központosítás katasztrofális következményei és a piaci reformok áthághatatlan korlátai) köré történő rendezése, és az is, hogy a kötet bevezetőjében maga a szerző látja el az egybeszerkesztett könyveket, tanulmányokat értelmező kommentárokkal. Az írások emellett kiegészülnek a korabeli szerzői bevezetőkkel és az utóéletüket bemutató adalékokkal is. Ez az innovatív szerkesztési elv alkalmas arra, hogy a szerző a különböző módszerek alkalmazásával és évtizedes

különbségekkel született, különböző műfajú, súlyú és hosszúságú írások gondolati egységét felmutassa. Olvasva vagy újraolvasva a kötetben szereplő írásokat – az 1957-ben kiadott *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* című első könyvétől (47–280.) a 2012-es *Központosítás és kapitalista gazdaság* című, napilapban megjelent esszéjéig (449–475.) világosan kirajzolódik az életmű koherenciája, megjelennek és kibontakoznak a szerző egész életét elkísérő tudományos újításai. Ez a közlési mód ugyanakkor megóvjaa az írásokat az utólagos félremagyarázásoktól, belemagyarázásoktól, átértelmezésektől, de legalábbis mérsékli annak a lehetőségét, hogy az írások alkotója kénytelen legyen az Arany János-i „*Gondolta a fene!*” formulával reagálni.

A sorból való kilógás, a megközelítés új-donsága, eredetisége több értelemben is jellemzi a kötet írásait, főként, ha nem az egyes darabokat kiragadva, hanem egységükben vesszük szemügyre. Nemcsak a korabeli szocialista ideológiai kánonból lógnak ki a művek, a „tervszerű arányos fejlődés törvénye” helyett a valóság ellentmondásait, a „jelenlegi módszerek súlyos fogyatékoságait” (203.) elemezve, hanem a szerző a mai szakmai kánonoktól sem hagyja Prokrusztesz-ágyba szorítani írásait. Miközben a harmadik kötet második felének színté az összes tanulmányát „kiváló matematikusokkal szövetkezve” alkototta meg, nem hajlandó feláldozni a tudományos igazságot, a tanulmányok relevanciáját a kanonizált módszertan oltárán. Álláspontja szerint „A tudomány története számos példával igazolja: az absztrakció foka, az érvényesség széles körű általánossága, a definíciók élessége, az állítás melletti érvelés logikai szigora emel egy kijelentést az elmélet rangjára – nem pedig az, hogy hány matematikai kényszer van benne.” (13.)

Bár a közgazdaságtan története során akadt néhány kimagasló szellem – Adam Smithtől Ronald Coase-ig – aki műveiben egyesíteni tudta a valóság szinte aprólékos, empirikus feltárását a magas fokú absztrakcióval, Kornai ebben a tekintetben is újító. Ő ugyanis egy – a közgazdászok számára addig ismeretlen univerzum: a szocialista gazdaság esetében kapcsolta össze a tények részletekbe menő bemutatását az egészen általános, rendszerszintű modellek kifejtésével. A százket éves Ronald Coase beszédes című, utolsó esszéjében – *Saving Economics from the Economists* – éppen ennek az egységnek a hiányát rója fel a szakmának (Coase, 2012). „Az a mérték, amelyben a közgazdaságtan elszigetelődött a napi üzleti élettől, elképesztő és szerencsétlen... A 20. században, amikor a közgazdaságtan mint professzió megszilárdult, a közgazdászok megengedhették maguknak, hogy kizárólag egymás számára írjanak.” (Coase, 2012, 36.) Magukra hagyva a gyakorlat embereit, ahogyan Coase írja, „feladták a valós gazdaságot mint vizsgálati tárgyat.” (Coase, 2012, 36.) Kornai éppen az ellenkező irányban haladt. A kötetben szereplő valamennyi írás tárgya szigorúan a valóság. Ezt nemcsak az aprólékos empirikus dokumentáció bizonyítja, amellyel a kötet első részének írásaiban találkozhatunk, legyen szó a gazdasági vezetés ösztönzéséről: *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* című könyvben (113–152.) vagy a magánszektorról *A magyar reformfolyamat: víziók, remények és valóság* című műben (352–354.). Fontosabb azonban azt aláhúzni, hogy a második rész matematikai apparátust használó tanulmányai is „valóságközeliek”. Ez éppúgy igaz arra a tanulmányra, amelyben a nyereségérdekelttség hatásait elemzi a szocialista vállalatokra (479–502.) mint a könyvre, amelyben a szo-

cialista gazdaság valós szabályozási folyamatait tárja fel, matematikus társszerzőivel, magas absztrakciós szinten (*Szabályozás árjelzések nélkül*, 533–664.). Nemcsak a probléma valós, amelyet az említett művekben tárgyal, de a lapokon is felbukknak időről időre lábjegyzetben vagy főszövegben a tények. A második rész matematikusokkal közösen írt műveivel Kornai azokra a vélekedésekre is rációfó, melyek szerint a matematikai közgazdaságtan csak steril, túl absztrakt lehet, s szükségképpen „csinált problémákkal” foglalkozik. E rész – matematikai apparátussal kifejtett – műveiből olyan valódi problémákra is választ kaphatunk, hogy miként volt képes egy „működésképtelen” rendszer fennmaradni, s milyen – a konvencionális közgazdaságtan horizontján nem szereplő – szabályozási mechanizmusoknak köszönhető a rendszer működése.

A szabályozás árjelzések nélkül című műben a szerző társszerzőivel, Martos Bélával és Simonovits Andrással valóságos tűzijátékát mutatja be a konvencionális közgazdaságtanban nem szereplő új fogalmakkal: a vegetatív szabályozástól a norma szerinti szabályozás különféle változatai keresztül a szocialista gazdaságban meghatározó, de általánosan is létező szabályozási mechanizmusoknak. Ezzel egyben bizonyítja, amit minden menedzser tud: nem az árjelzés az egyetlen, amely eredményesen szabályozhatja a gazdasági tevékenységet. Érdekes, és a szerző erős szakmai önkontrolljának a bizonyítéka az, hogy a kötet bevezetésében a művek hiányosságaként tünteti fel az agresszív koordináció elhanyagolását. Ez valóban jelentős hiátus, nemcsak a korabeli szocialista gazdaság működésének a megértésében, de a korabeli és a mai kapitalista piacgazdaság viszonyainak az értelmezésében is. Az általunk oly közelről is

mert balkáni kapitalizmus működési logikájának a megértésében pedig alighanem alapvető. Íme egy fontos feladat, amelyet Kornai János a jövő közgazdász-nemzedékére ró!

Az innováció szókész új kombinációként definiálni, s ez a definíció áll az intellektuális újításokra is. A kötetben több ilyen újítást is találhatunk, az egyik legérdekesebb azonban a Kornai–Lipták-modell, a *kétszintű lineáris programozási feladat játékelméleti* megoldása, amelyet a szerző egyik első – Lipták Tamással közös – cikkében publikált, és amely felkeltette a nemzetközi tudományos közösség figyelmét is. A lineáris programozás és a játékelmélet kombinálása nem csupán módszertanilag új, hanem a tartalmi problémákat illetően is kardinális fontosságú. Később Kornai önéletrajzi írásában a következőképpen kommentálja: „A Walras–Debreu modell szembeállítható a Kornai–Lipták modellel. Két egymással homlokegyenest ellentétes gazdaságot ábrázolnak... Most jön a megdöbbentő megállapítás. Mindkét rendszerben bizonyos szabályok betartása esetén létrejön az egyensúly. Sőt, bizonyos feltételek mellett mindkét rendszer optimális állapotba kerülhet. Ez az állítás matematikailag bizonyítható.” (538.) Ehhez hozzá kell még tenni, hogy a döntéshozók mindkét modellben racionálisan cselekszenek. Az azonban, hogy elvben létrejöhet az egyensúly, sőt az optimum is, még korántsem jelenti azt, hogy a valóságban létre is jön.

„Sokszor jártam a budapesti tervhivatalban, sokat hallottam arról, hogy milyen instrukciókat kapnak a tervezők a pártközponttól. Racionalitás? Konzisztencia? Irreális óhajok, amelyek elszakadnak a realitástól. Nyomás a tervezési szakértőkre különböző politikai erők, szakmai vagy regionális lobbik oldaláról. Változó erőviszonyok és ezzel együtt változó

prioritások. Néha kapkodva megy végbe egy-egy minden eddigi preferenciát felborító fordulat.” (539–540) A szerző ezt azokra az évekre vonatkoztatva írta, amelyekben még létezett a szocialista országokban tervhivatal, és léteztek szocialista országok. Fél évszázad is eltelt a kommentált Kornai–Lipták-cikk megjelentetése óta, de a helyzet – úgy tűnik – semmit sem változott. Hasonló problémák azonban nemcsak az újdonsült kapitalista országokban merülnek fel, hanem a legfejlettebb országokban is, ha a nem is olyan súlylyal, és nem is olyan végzetes hatással, mint esetünkben.

Az innovatív elmélkedés ritkán társul olyan személyes tulajdonság, mint a megfontoltság, a végletektől való irtózás, amely valamiképpen az életmű harmadik kötetének minden egyes darabját jellemzi, csakúgy, mint az egész életművet és az alkotó személyiségét. Valamennyi írásra jellemző a kiegyensúlyozott fogalmazás, az egyoldalú állításoktól való tartózkodás. Semmi sem jellemzi jobban a kötet szövegében ezt, mint egy beszédes alcím az *Egyéni szabadság és a szocialista gazdaság* című, 1988-ban publikált írásban: *A közepes állam felé.* (441.) Mellesleg ez a *terminus technicus* is eredetiségre vall, hiszen többnyire maximális vagy minimális államról szoktak beszélni az állam szerepéről folytatott örökzöld vitákban, a közepes állam nem annyira bevett fogalom. A végletektől való tartózkodás a szerző valóság iránti elkötelezettségének a bizonyítéka is, hiszen a valóság ritkán fehér vagy fekete, többnyire a szürke különböző árnyalataival írható le.

Körülmékönt fogalmazása és az ellentmondások érzékelése miatt is nehéz vitába szállni Kornai János bármelyik tételével vagy megállapításával. A recenzens mégis két – több helyen is előforduló – gondolatot emel ki a

harmadik kötet szövegéből, amely talán vitára adhat okot. Az egyik, hogy mennyire képes az etikai koordináció helyettesíteni a bürokratikus koordinációt. A szerző álláspontja ezzel kapcsolatban az, hogy igen kevésbé. Ahogy írja, „az etikai koordináció nem játszik uralkodó szerepet egyik társadalmi rendszerben sem.” (39.) Ez valóban így van, ha az etikai koordinációt *per se*, valamiféle izolálható, a többi koordinációs típustól független jelenségnek tételezzük. Ez azonban megítélés szerint nem célravezető megközelítés. A gazdasági tevékenységet szabályozó jogalkotásban, a bürokrácia működésében vagy éppen a gazdasági szereplők piaci tranzakcióiban nagyon is jelen vannak egy-egy társadalom etikai normái (vagy azok hiánya). A ma egyre gyakrabban hallható megállapítás: törvényes, de nem etikus – sokszor éppen az etikai elvek figyelmen kívül hagyásával hozott törvényekre utal. Vitathatatlan, hogy nem képzelhető el olyan társadalom, amelyet önmagukban az etikai elvek hatásosan kormányozhatnának. Olyan azonban még kevésbé képzelhető el, ahol az etikai koordináció csak mint mellékes elem van jelen, és nem nyomja rá a bélyegét markánsan a piaci és a bürokratikus koordinációra. Maga Kornai János más helyütt kritikailag jegyzi meg, hogy olyan etikai értékek, mint a szabadság, sajnálatosan kiszorultak a piac legitimálására szolgáló érvek közül, „és a perdöntő érv mindig a hatékonyság volt, továbbá az a perspektíva, hogy több intenzívebb munka nagyobb anyagi jólétre eredményez.” (440.) Ez indirekt bizonyítása véleményem szerint annak, hogy bizonyos etikai értékek (például a szabadság) hiányában, az etikai koordináció csökevényes érvényesülése mellett a piaci koordináció nem működhet megfelelően. *Douglas North*-tól *William Baumol*-on keresztül *Daren*

Acemoglu-ig számos kiváló kutató – maga Kornai János is – hangsúlyozta az intézményi berendezkedés meghatározó szerepét a nemzetek gazdasági teljesítményében és a társadalom tagjainak boldogulásában. Intézményi berendezkedésen azonban nemcsak a jogszabályok vagy a piac intézményei értendők, hanem olyan etikai elvek is, mint a személyes szabadság vagy az erőforrásokhoz való hozzáférés esélye.

A kötetet (Kornai életművét) végigkísérő gondolat, hogy „a történelem nem rendezett be olyan szupermarketet, amelynek polcain a ténylegesen megvalósult politikai-gazdasági-társadalmi rendszerek alkotórészeit külön-külön kínálják. [...] Ellentmondás van egyfelől a hatékonyság követelményei, másfelől a szolidaritás, biztonság etikai elvei között.” (287.) Továbbgondolva a fentieket úgy gondolom, hogy a hatékonyság és az említett etikai elvek közötti kapcsolat sokrétű. Miközben valóban ellentmondásba kerülhetnek, más oldalról nézve nemigen létezhetnek egymás nélkül. A hatékonyan működő piaci koordináció etikai feltételeiről már esett szó. A fordított irányban is létezik azonban pozitív kapcsolat. Az alacsony hatékonysággal működő, szegény társadalmakban a pusztán túlélésért folyó küzdelem megbontja a szolidaritást. Nincs miből jótékonykodni, sokszor az állati ösztönök irányítanak (gondoljunk csak a hegyre küldött öregekre vagy a kitett csecsemőkre), a gyengéknek, betegeknek nincs sok esélyük gyenge hatékonyság esetén. Másfelől, a most ugyan kissé rogyadozó jóléti államok (többnyire az északi országok) hatékonyságuknak köszönhetik – innen nézve sokszor megcsodált – szolidaritásukat, miközben a hatékonyságukat nem kis részben összefüggésbe lehet hozni kultúrájukkal, történelmi hagyományaikkal, amelyekben

sokkal inkább az egyenlőség eszméje, mint az alá-fölérendeltség dominált. A svéd vagy norvég munkáltatók ma sem a dogozóik végletes kiszípolozásával igyekeznek növelni a profitjukat, sokkal célravezetőbbnek tartják az elégedett munkavállalókkal elérhető hasznot. Fordított eset: a szolidaritás helyenkénti teljes felszámolása sem hozott hatékonyságot és növekedést a magyar gazdaságba.

A kötet számos fontos üzenetet hordoz a fiatal közgazdász-nemzedék számára, amely a kötetben szereplő írók jó részét valószínűleg még nem ismeri. Ez a kötet is bizonyítja: Kornai János azért érhetett el nemzetközileg is kimagasló teljesítményt, mert 1957-ben éppúgy, mint 2012-ben, képes volt elszakadni a szakmai kliséktől, eltávolítva az útból a korlátokat, legyenek azok ideológiai, módszertani, tartalmi természetűek.

Másfél évtizeddel ezelőtt, amikor Ronald Coase-t egy telekonferencia keretében arról faggattuk, hogy milyen módszerrel jutott a ma már minden mikroökonómiai tankönyvben szereplő felismeréseire, a válasza a követ-

kező volt: „beszélgettem az emberekkel.” Tette ezt egyetemi tanulmányait megszakítva, Detroit autógyáraiban. A Kornai-életmű most kiadott harmadik kötetében is többször találkozhatunk ezzel a „módszerrel”. A kötet lapjainak tanúsága szerint Kornai János is beszélgetett az emberekkel, nemcsak a textilipar vagy a bőripar szakembereivel vagy a tervhivatal szakértőivel, amikor *A gazdasági vezetés túlzott központosítását* írta, hanem sok más műve születése előtt, után és közben is. A most induló közgazdász-generáció egyre több időt fordít a módszertan elsajátítására, de ez nem lesz elég ahhoz, hogy valóban jelentős eredményeket érjen el. Beszélgetni is kell az emberekkel. (*Kornai János: Központosítás és piaci reform. Budapest: Kalligram Kiadó, 2013, 741. p.*)

Szabó Katalin
közgazdász, egyetemi tanár

IRODALOM

Coase, Ronald (2012): Saving Economics from the Economists. *Harvard Business Review* 90, 12, 36–36.

Régi könyvek, új csillagok

Bármennyire igyekszik is szerkesztő és recenzíószerző, mind a természettudományos szakkönyvek, mind a tudományos igényű ismeretterjesztő kiadványok piacán akad olyan fontos és alapvető munka, amely valami oknál fogva kimarad az ismertetések sorából. Ha ezeken nem fog az idő, érdemes akár a megjelenés után hosszabb idő elteltével is sor keríteni bemutatásukra. *Farkas Gábor Farkas* 2011-ben napvilágot látott *Régi könyvek, új csillagok* című művével pontosan ez a helyzet.

A szerzőről érdemes megemlíteni, hogy az irodalomtudomány irányából érkezett a

természettudományokhoz. *Az ELTE Egyetemi Könyvtár*, majd az *Országos Széchényi Könyvtár* osztályvezetőjeként és főkönyvtárossáként a régi könyvek szerelme, kiváló ismerője. Pályája 2005-ben vezetett az asztronómia irányába. Egyetemi doktori disszertációjában már a kora újkori csillagászat olvasmánytörténeti forrásaival és a régi magyar irodalomban fellelhető égi jelenségek interpretációival foglalkozott. Ezt az irányt azóta is töretlenül követve rendszeresen publikál, valamint ad elő – az irodalomtudomány mellett immáron csillagászat-történeti orgánumban és fórumokon is.

A *Balassi Kiadó* 282 oldalon (az MTA támogatásával) megjelent puhafedelees kötete

Magyar Tudomány

Az egyetemi autonómia reformja

Merre tovább, felsőoktatás?

A daganatok immunterápiája

Csillagászat a laboratóriumban

Nemzetközi klímatargyalások

A jövő tudósai

2014.2